

از نوروز تا نوروز

آیین ها و مراسم سنتی زرتشتیان ایران

پژوهش و نگارش :
کوروش نیکنام

از نوروز تا نوروز کورس نیکنام

آماده‌سازی و بنگرش بر چاپ
بهنام مبارکه

عکس‌ها
جاسم غضبان‌پور

لیتوگرافی، چاپ، صحافی
شرکت چاپ خواجه

نوبت چاپ: سوم (با ویراستاری کامل)
شمارگان: ۳۰۰۰ نسخه

شابک: ۹۶۴-۶۳۲۰-۳۶-۸
ISBN: 964-6320-36-8

موسسه فرهنگی - انتشاراتی فرّوهر

خیابان انقلاب - خیابان فلسطین جنوبی، شماره ۶

تلفن: ۶۶۴۶۲۷۰۴

کدپستی ۱۳۱۵۷

حق چاپ برای موسسه انتشاراتی - فرهنگی فرّوهر محفوظ است.

آیین‌ها و مراسم سنتی و از جمله آیین‌ها و مراسم گروه‌های قومی و مذهبی ایران به عنوان یک شاخهٔ مهم میراث فرهنگی در برنامه‌های گروه مردم‌شناسی آیینی پژوهشکده مردم‌شناسی قرار گرفته است.

کتاب حاضر بر اساس پژوهشی است که آقای کورش نیکنام در چارچوب برنامه‌های مصوب سال ۱۳۷۴ پژوهشکده مردم‌شناسی سازمان میراث فرهنگی درباره آیین‌ها و مراسم سنتی زرتشتیان ایران انجام داده‌اند.

این پژوهش با روش تقویمی انجام گرفته و شامل کلیه آداب و مراسمی است که در طول یک سال خورشیدی معمول می‌باشد و از آغاز فروردین تا پایان اسفندماه، نوروز تا نوروز را شامل می‌شود.

دکتر محمد میرشکرایی
پژوهشکده مردم‌شناسی
بهار ۱۳۷۹

۹	..... دیاچه
۱۵	..... پیش‌گفتار
۱۹	..... جشن نوروز
۲۰	..... پیدایش نوروز
۲۲	..... شیوه برگزاری نوروز در بین زرتشتیان
۲۳	..... سبزه
۲۴	..... پنجه کوچک و پنجه بزرگ
۲۵	..... خوراکی‌های سنتی
۲۵	..... نان شیر
۲۵	..... گماج شیرین
۲۶	..... نان پیه پیاز
۲۶	..... حلوائِ سن
۲۶	..... حلوائِ شکر
۲۷	..... آتش رشته
۲۷	..... آتش هفت دونار
۲۷	..... سیڑگ
۲۸	..... سیر و سداب
۲۹	..... جایگاه مراسم دینی
۳۰	..... سفره مراسم دینی
۳۱	..... آتش روی بام خانه
۳۳	..... سفره نوروزی

- ۸۰ ..... رسم خاک‌سپاری
- ۸۱ ..... مراسم روز سوم
- ۸۲ ..... مراسم روز چهارم
- ۸۳ ..... مراسم سی‌روزه، روزه، سال
- ۸۴ ..... مراسم پیر نارستانه
- ۸۵ ..... گاهنبار میدیوشهم‌گاه
- ۸۵ ..... جشن تیرگان
- ۸۷ ..... چک و دوله
- ۸۸ ..... مراسم پیربانو
- ۸۹ ..... جشن امردادگان
- ۸۹ ..... مراسم پیر نارکی
- ۹۰ ..... جشن شهریورگان
- ۹۱ ..... گاهنبار پیته‌شهم‌گاه
- ۹۲ ..... جشن مهرگان
- ۹۵ ..... گاهنبار ایاترم‌گاه
- ۹۵ ..... جشن آبانگان
- ۹۶ ..... جشن آذرگان
- ۹۷ ..... مراسم شب چله
- ۹۹ ..... درگذشت اشو زرتشت
- ۱۰۰ ..... جشن دیگان
- ۱۰۱ ..... گاهنبار میدیاریم
- ۱۰۱ ..... جشن بهمن‌گان
- ۱۰۲ ..... جشن سده
- ۱۰۴ ..... هیرمبا
- ۱۰۹ ..... پرسه همگانی
- ۱۱۰ ..... جشن اسفندگان
- ۱۱۱ ..... گاهنبار همس‌پت میدیم‌گاه

دیباچه

ایرانیان قومی آریایی نژاد هستند. واژه «آریا» به معنای آزاده، با وفا و نجیب است. آریایی‌ها یا آریین‌ها به آن دسته از اقوام هند و اروپایی گفته می‌شود که چند هزار سال پیش برای بهره‌گیری از آب و هوای مناسب‌تر و مراتع سرسبزتر، از جنوب سیبری به ایران و هندوستان آمده و در سرزمین پهناور ایران و هند آن زمان ساکن شده‌اند. از این روی آنها را هند و ایرانی نیز نامیده‌اند.

بعضی از پژوهشگران، جایگاه نخستین زندگی اقوام آریایی را مغرب کوه‌های آرال و شمال دریای سیاه تا قفقاز می‌دانند و بر این باورند که از آنجا گروه گروه به سوی جنوب و شرق مهاجرت کرده و به بخش‌هایی از ایران و هندوستان رسیده‌اند. سپس گروهی از آنان نیز به آلمان، ایتالیا و قسمت‌هایی از اروپا کوچ کرده‌اند. آن گروه از آریایی‌ها که به ایران رسیده‌اند پیش از دسته‌های دیگر به راه افتاده‌اند. آنها در آغاز، جلگه‌های پهناور شمال ایران و شرق دریای خزر را برای زندگی و کشت و کار انتخاب کرده‌اند و پس از آن به تدریج در سرزمین ایران پراکنده و گسترده شده‌اند.

کشور ایران، در نوشته‌های به یادگار مانده از فرهنگ ایران باستان، ادبیات مزدیسنا و باورهای سنتی زرتشتیان، یکی از بهترین سرزمین‌هایی است که **اهورامزدا** آفریده است. زرتشتیان، ایران را به دلیل زمین بارور، آب پاک و هوای سازگار، همیشه دوست دارند

زمان است، به همین دلیل هیچ کس نمی‌تواند در هیچ زمانی بی‌نیاز از ارزش‌های فرهنگی گذشته خود باشد. گنجینه‌ی پر بار از دانش، بینش، اخلاق، آداب و رسوم، تلاش برای زندگی کردن با افتخار و سرشار از تجربه‌های تلخ و شیرین در زندگی گذشتگان؛ که به نوبه خود پشتوانهٔ ارزشمندی برای سامان بخشیدن به زندگی نسل‌های کنونی و آینده است.

هر ایرانی با آشنایی به تلاش و کوششی که گذشتگان برای پاسداری از فرهنگ شکوهمند این سرزمین مقدس کرده‌اند و این که چگونه برای نگهداری و پویایی این فرهنگ ارزشمند بشری، فشارها و رنج‌های جان‌سوز را تحمل نموده‌اند، بهتر و استوارتر می‌تواند آیندهٔ درخشان خود را بر پایهٔ ارزش‌های فرهنگی ایران پی‌ریزی کند، در برابر یورش فرهنگی بیگانگان ایستادگی نماید و سرسازش و تسلیم فرود نیاورد. در این صورت است که هر ایرانی از روی خرد و آگاهی به جلوه‌های شکوهمند فرهنگی خود افتخار خواهد کرد و به گفتهٔ مولوی: «روزگارِ وصلِ خویش را باز خواهد جُست».

در این پژوهش کوشیده‌ام تا تمامی آداب و رسوم زرتشتیان ایران را گردآوری کنم و چگونگی انجام کنونی آن‌ها را تا سر حد امکان توضیح دهم. امید است خوانندگان و پژوهشگران ارجمند با یادآوری لغزش‌ها و کاستی‌ها، نگارنده را در جهت بهسازی نوشتار، یاری و خشنود سازند.

پیش از این، از همهٔ زنان و مردانی که در شهرها و روستاها با روی خوش و برخوردی دوستانه در گردآوری این نوشتار مرا یاری کردند، سپاسگزارم.

همچنین از همکاری پژوهشگر گرامی آقای عبدالعظیم پویا، کارشناس امور فرهنگی اداره کل ارشاد اسلامی استان یزد در تنظیم این نوشتار و از محبت آقای دینیار شهزادی کارشناس مسئول واحد پژوهش مدیریت میراث فرهنگی استان یزد و استاد فرزانه زنده‌یاد خداداد خنجری، پژوهشگر فرهنگ ایران زمین، فزون سپاسگزارم.

یادآوری می‌کنم که شرح هر یک از مراسم سنتی به گونه‌ی تنظیم شده است که

و آن را یکی از سرزمین‌های برگزیدهٔ خدای خود **اهورامزدا** می‌دانند. به همین انگیزه، آبادی و سرافرازی ایران زمین، برای آنها آرزویی افتخار انگیز است.

آداب و رسوم سنتی ایرانیان که از هزاره‌های دور و باگذشت زمان از سوی اقوام گوناگون در این سرزمین به تدریج شکل گرفته و بخشی از فرهنگ کنونی ملت ایران را به وجود آورده است، از شمار زیباترین رفتارهای گروهی انسان‌ها در جهان است.

یکی از انگیزه‌های اصلی پایداری فرهنگ و تمدن ایران و علت پویایی آن، هم‌سویی و هماهنگی با رشته‌های گوناگون علم و ادب، اخلاق و اندیشه، در راستای زمان است. ایرانیان مانند برخی از اقوام باستانی جهان، تنها در یک رشته سرآمد دیگران نبوده‌اند، بلکه در میدان‌های هنر، فرهنگ، ادب، فلسفه، عرفان، دانش، نوآوری و سایر علوم و فنون در درازنای تاریخ پرافتخار خویش کم مانند و گاهی در بسیاری از هنرها، بی‌همتا بوده‌اند. از خط و نقاشی و موسیقی و معماری و کشاورزی و علوم و ادبیات گرفته، تا هنرهای دستی، قالی‌بافی، آشپزی، گله‌داری، پرورش گل و گیاه، آداب و رسوم ملی و دینی، چگونگی آداب معاشرت، گذشت‌ها و از خودگذشتگی‌ها... که همواره ایران و ایرانی را در تاریخ و تمدن جهان، به درستی نام‌آور، پرآوازه و سربلند شناسانده است.

پژوهش در میراث فرهنگی و آداب و رسوم اقوام گوناگون ایران از این رو -بویژه برای هر ایرانی- باارزش است که آشنا شدن با یادگارهای سنتی این دیار کهن، دانش و بینش وی را نسبت به پایه‌ها و ژرفاهای فرهنگ نیاکان خود افزایش می‌دهد و نیز چگونگی نگرش آنان به جهان هستی و شیوهٔ زندگی فردی و اجتماعی ایرانیان باستان را به نسل‌های کنونی ایران زمین یادآور می‌شود.

آن‌گاه هر ایرانی، با این شناخت نو و آگاهی و بینش تازه، بهتر می‌تواند پایه‌های آرمانی خود را بر ارزش‌های فرهنگی و انسانی نیاکان خود استوار سازد و به عنوان یک ایرانی آزاده و سرافراز در جهان زندگی کند.

باید باور داشته باشیم که زندگی انسان‌ها، حرکت در بستر پرفراز و فرود تاریخ در هر

اسفند	بهمن	دی	آذر	آبان	مهر	شهریور	امرداد	تیر	خرداد	اردیبهشت	فروردین	ماه	مراسم
											●	جشن نوروز	
											●	زادروز اشوزرتشت، هودرو	
											●	مراسم نیایشگاه هریش	
											●	مراسم سیزده نوروز	
											●	جشن فروردین‌گان، قرونگ	
										●		جشن ادریبهشت‌گان	
										●		گاهنبار میدیوزرم‌گاه	
									●			جشن خوردادگان	
									●			مراسم نیایشگاه سنی‌بیر	
									●			مراسم نیایشگاه پیرسبز	
								●				پرسه همگانی تیرماه	
								●				مراسم نیایشگاه نارستانه	
								●				گاهنبار مدیوشهم‌گاه	
								●				جشن تیرگان	
								●				مراسم نیایشگاه پارس‌بانو	
							●					جشن امردادگان	
							●					مراسم نیایشگاه نارکی	
						●						جشن شهریورگان	
						●						گاهنبار پینه‌شهم‌گاه	
					●							جشن مهرگان	
					●							گاهنبار ایانرم‌گاه	
				●								جشن آبان‌گان	
			●									جشن آذرگان	
			●									مراسم شب چله	
		●										مراسم درگذشت اشوزرتشت	
		●										جشن دیگان	
		●										گاهنبار میدیباریم‌گاه	
	●											جشن بهمن‌گان	
	●											جشن سده	
●												پرسه همگانی اسفندماه	
●												جشن اسفندگان	
●												گاهنبار همس‌پت‌میدیم‌گاه	

پیش‌گفتار

آداب و رسوم هر قوم یا ملتی، گنجینه‌ی پر ارزشی است از فرهنگ، هنر و اخلاق مردم یک مرز و بوم که به مرور زمان شکل یافته و پس از گذر از فراز و فرودهای گذشته‌های دور، امروز به دست آن قوم رسیده است. این گنجینه چنانچه به درستی از نسلی به نسل دیگر نرسد، از بین خواهد رفت؛ یا این که در برابر هجوم فرهنگ‌های بیگانه، دستخوش دگرگونی‌های جبران‌ناپذیر خواهد شد.

فرهنگ درخشان و پراوازه‌ایران زمین نیز که تداوم فرهنگ پر بار و دیرینه‌ی این سرزمین کهن سال است، گنجینه‌ی از هنر، آداب، رفتار، سنت‌ها و به طور کلی دانش و بینش نیاکان فرازانه ما است که از زمان‌های دور تاکنون به تدریج فراهم گشته است. دین و آیین زرتشت، که برخاسته از درون فرهنگ دیرینه‌ی این قوم دیرمان است، در شکل‌گیری سنت‌ها و آداب و رسوم ایرانی نقش برجسته‌ی داشته است.

از زمانی که آشو زرتشت، پیامبر ایرانی، ایرانیان را به یکتاپرستی فراخواند، پایه‌های اخلاق درست انسانی در آداب و رسوم و سنت‌های مردم، بنیان گذاشته شد و پس از آن با اینکه ابزار آموزشی پیشرفته فراهم نبود، باورهای اخلاقی، ارزش‌های نیک اجتماعی،

آداب و رسوم سنتی، ملی و دینی در فرهنگ مردم ایران گسترده‌شد و تداومی جاودانه یافت.

زرتشتیان به عنوان جمعی از ملت بزرگ ایران، در کنار پیروان ادیان دیگر، به دلیل این که زمان درازتری در این سرزمین زندگی کرده‌اند بار بیشتری از فرهنگ کهن و ارزشمند این مرز و بوم را در طول تاریخ به دوش کشیده و با سربلندی و افتخار به امروز رسانده‌اند.

گر چه هم اکنون زرتشتیان ایران به غیر از استان یزد، در شهرهای تهران، کرمان، شیراز، اصفهان، کرج، زاهدان، اهواز و برخی شهرهای دیگر ساکن اند اما زرتشتیان شهر و روستاهای یزد به دلیل شرایط ویژه جغرافیایی و اقلیمی، سهم بیشتری در نگاهداری آداب و رسوم نیاکان خود و پاسداری از ارزش‌های فرهنگی آن دارند.

زرتشتیان استان یزد هم اکنون غیر از سکونت در مرکز این شهر و روستاهای گرداگرد آن که بیشتر آنها اکنون به شهر پیوسته‌اند، در برخی از محله‌ها و بخش‌های شهرستان تفت و روستاهایی از شهرستان‌های اردکان و میبد نیز زندگی می‌کنند.

زرتشتیان از آغاز زندگی خود در شهر یزد، در پی به دست آوردن آب از دل کویر، در دایر کردن کاریزها همواره تلاش و همت کرده‌اند و با انتخاب پیشه کشاورزی، آبادانی و سرسبزی را در جای جای شهر خود گسترش داده‌اند.

هر چند بسیاری از فرزندان آنها اکنون به مناسبت شرایط جدید زندگی شهرنشینی، در شغل‌های دیگری غیر از کشاورزی فعالیت می‌کنند ولی آنان نیز به کشاورزی و طبیعت عشق می‌ورزند و به زادگاه خود دلبستگی و علاقه فراوان دارند به گونه‌یی که اگر در هر جای ایران ساکن باشند، برای برپا داشتن جشن‌ها و آداب و رسوم سنتی - که بیشتر آنها به گونه‌یی ریشه در پیشه کشاورزی دارد یا شکل گرفته از پدیده‌های طبیعی و رویدادهای تاریخی است - به شهر و روستای نیاکان خود در یزد می‌آیند و مراسم سنتی و دینی خویش را با شکوهی ویژه برگزار می‌کنند.

زرتشتیان ساکن در استان کرمان نیز که در حال حاضر به صورت گروهی یا پراکنده در شهرهای آن استان زندگی می‌کنند، در گذشته نه چندان دور، سهم به سزایی در نگاهداری و پاسداری از آداب و رسوم سنتی و دینی در محل زندگی خود داشته‌اند. آنها اکنون غیر از سکونت در مرکز استان کرمان که در آنجا آتشکده و مراکز آموزشی و فرهنگی دارند، در شهرهای بم، سیرجان، راور و بردسیر نیز زندگی می‌کنند و در بر پا داشتن جشن‌ها و آداب و رسوم سنتی خود کوشا هستند.

زرتشتیان ساکن در استان‌های دیگر ایران، خانواده‌هایی هستند که در دهه‌ها و سده‌های گذشته از یزد و کرمان برای بهره‌گیری از زندگی بهتر و درآمد بیشتر به این شهرها مهاجرت کرده‌اند اما در آنجاها نیز با ایجاد مراکز فرهنگی، اجتماعی و آتشکده‌ها، مراسم دینی و سنتی خود را همچنان بر پا می‌دارند.

بازنمایی آداب و رسوم سنتی زرتشتیان را با گزارش چگونگی برگزاری جشن خجسته و با شکوه نوروز، که آغاز سال ایرانیان است^۱ شروع می‌کنیم و با توضیح مراسم سنتی پایان سال، پیش از نوروز سالی دیگر، به پایان می‌بریم.

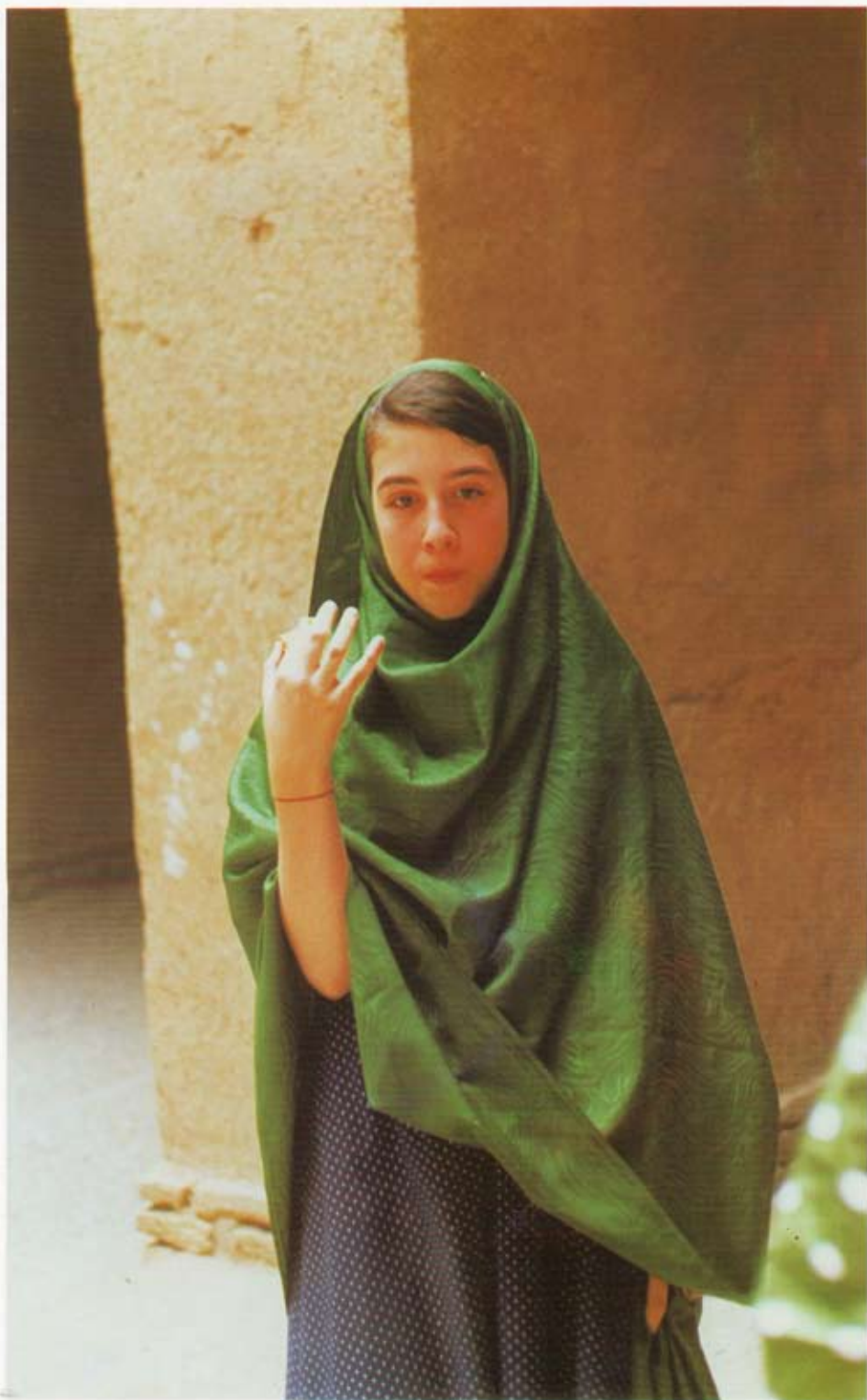
۱ - در گاه‌شماری زرتشتی، هر سال خورشیدی دوازده ماه دارد که هر ماه دارای سی روز است و هر روز نام ویژه‌ای دارد که به ترتیب عبارتند از: اورمزد، وهمن، آردبیهشت، شهرپور، سپندارمزد، خورداد، آمرداد، دی‌پاژر، آذر، آبان، خیر، ماه، تیر، گوش، دی‌بمهر، مهر، سروش، زسن، فروردین، و زهرام، رام، باد، دی‌بدین، دین، آرد، آشتاد، آسمان، زامیاد، مانتره‌سپند و انارام.

پس از پایان دوازده ماه، پنج روز اضافی را به نام‌های دیگری می‌آورند که اسامی بخش‌های پنج‌گانه گات‌ها، کتاب دینی زرتشتیان است. پنج روز آخر سال را «پنجه» و یا ماه گانابو نیز می‌نامند، روزهای پنجه آخر سال عبارتند از: اهتود، اُشتود، سپنتمد، وهوخستر و - وهیشتوایش. روشن است که هر چهار سال، یک روز اضافه می‌آید که آن را «اورداد» گویند.

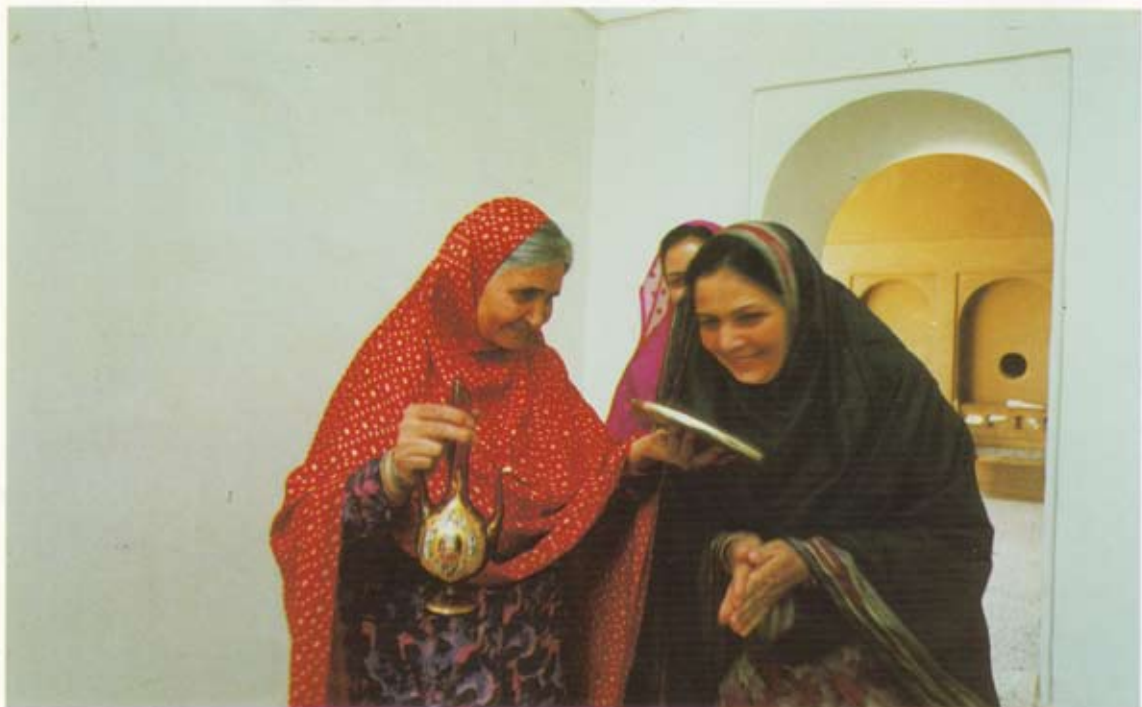

سرو کهنسال روستای چم، یزد

دوشیزه زرتشتی با لباس محلی

بهترین هدیه به میهمانان، آینه و گلاب

شیرینی و شادی

نان و کماچ در سفره مراسم آیینی

مخلوطی از میوه‌های خشک (لرک) شاخه‌های مورد

مراسم ساز و گشت در مهرگان (مهرایزد) روستای دین آباد تفت

بسیاری از سنت‌ها و آیین‌های مردم ایران یادگاری از گذشته‌های دور این کشور است و بیگمان پیروان دین زرتشت سهم بیشتری در شکوفایی و گسترش ویژگیهای فرهنگ ایرانی داشته‌اند زیرا از آغاز در این سرزمین با همت و پشتکار اشوبی را پاس داشته‌اند و برای رسیدن به آسایش و آرامش در زندگی و بهره‌مندی از جلوه‌های مهر شادی و هنر آیین‌هایی را در هر زمان به فرهنگ پیشین خود افزوده‌اند.

در این نوشته به چگونگی برگزاری و فلسفه جشن‌ها و مراسم زرتشتیان ایران در گذر یکسال خورشیدی از نوروز تا نوروز سال دیگر اشاره شده و این کار به سفارش و پیشنهاد پژوهشکده مردم‌شناسی سازمان میراث فرهنگی کشور انجام گرفته است.

سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران